

Трохимець О. І.
доктор економічних наук, доцент,
Класичний приватний університет, м. Запоріжжя

Рябченко К. М.
аспірант,
Класичний приватний університет, м. Запоріжжя

Trokhymets O. I.
Dr. of Economics, Associated Professor,
Classic Private University, Zaporizhzhia

Ryabchenko Ch. M.
Postgraduate Student,
Classic Private University, Zaporizhzhia

ПРОДОВОЛЬЧИЙ РИНОК УКРАЇНИ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

FOOD MARKET OF UKRAINE: CURRENT STATE AND PROSPECTS OF DEVELOPMENT

Анотація. Оскільки важливим фактором досягнення високого рівня соціально-економічного розвитку держави є забезпечення адекватного механізму функціонування продовольчого ринку в роботі розглянуто особливості формування продовольчого ринку України з урахуванням зростаючої ролі чинників глобалізації, стан продовольчого ринку та визначено шляхи його розвитку спираючись на досвід розвинутих країн.

Ключові слова: продовольчий ринок, ринок виробництва молока, агропромисловий комплекс, кооперативи.

Вступ та постановка проблеми. Рівень соціально-економічного розвитку країни, ступінь її стабільності і безпеки в значній мірі визначаються наявністю необхідних можливостей для задоволення потреб населення харчовими продуктами і продовольчими товарами. Тобто, важливим фактором досягнення високого рівня соціально-економічного розвитку держави є забезпечення адекватного механізму функціонування продовольчого ринку. Основною складовою досягнення цього виступає виробничо-продуктивна стійкість агропромислового виробництва. Незалежно від його обсягів, частини у внутрішньому валовому продукті, воно являє собою ту серцевину, навколо або з безпосередньою участю якої вирішується переважна більшість соціально-економічних проблем країни. Не дивно, що ще в першій половині ХХ століття в більшості країн світу пріоритетні позиції займав аграрний сектор. При хорошому розвитку аграрної сфери він збагачує країну економічно, зміцнює її у військово-оборонному і політичному відношенні, набуває значення одного з найважливіших чинників формування високого життєвого рівня громадян.

Формування продовольчого ринку України з урахуванням зростаючої ролі чинників глобалізації передбачає поглиблення досліджень, щодо формування ринків основних видів продукції. У цьому контексті, з незбираного молока, що виробляється як сільськогосподарськими підприємствами різного типу, так і сільським населенням в своїх подвір'ях істотно відрізняється від ринків хлібобулочної продукції, овочів, фруктів і ринків м'яса. Ці відмінності передбачають вивчення тих сегментів ринку, які вже мають прояв вільної конкуренції без будь-якого впливу державного регулювання. Ринок продукції з незбираного молока в цьому контексті є типовим зразком. Проблема

ринку молока розглядається в більш широкому макроекономічному плані та включає поголів'я корів, кормову базу тваринництва, переробку молока і доставку готової продукції до споживачів. У контексті зростання цін на неї з урахуванням високої інфляції і низького платоспроможного попиту населення це набуває підвищеної актуальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ринку основних видів продукції тваринництва присвячено багато робіт українських вчених. Нашу увагу привернули ті, в яких проблема ринку молока розглядається в більш широкому макроекономічному плані. Вагомий внесок у розробку даних питань зробили провідні вчені Березін О., Дзюбенко Н., Вілкінсон Дж., Біджман Д. та ін.

Метою даної роботи є дослідити стан продовольчого ринку та визначити шляхи його розвитку спираючись на досвід розвинутих країн.

Результати дослідження. Н.О. Дзюбенко пропонує визначення продовольчого ринку як системи економічних відносин між продавцями і покупцями з приводу купівлі-продажу, обміну сільськогосподарської сировини та продовольчої продукції, а також збалансування інтересів суб'єктів ринку під впливом інструментів державного регулювання [4, с. 6].

Звернемось до визначення агропромислового комплексу, під даним поняттям розуміють діяльність після збору врожаю, пов'язану з трансформацією, збереженням та підготовкою сільськогосподарської продукції для посередницького чи кінцевого споживання (з акцентом на харчові продукти). Також АПК розглядається як експорт (особливо "нетрадиційний") або внутрішній ринок (населення зростання / урбанізація) агропромисловості, що є основою для створення доходів та зайнятості в країнах, що розвиваються.

Національне господарство будь-якої окремо взятої країни впливає на продовольчий ринок через створення умов і передумов у сфері виробництва засобів виробництва (тракторів, комбайнів, сільськогосподарських машин та ін.), віддаючи в часі на 10-20 і більше років процес прийняття рішень державою щодо розвитку власного АПК, і процес наслідків цих рішень на цінові ситуації національного (свого) продовольчого ринку.

У цьому контексті аналіз нормативно-правової бази України щодо розвитку АПК і продовольчого ринку, зокрема, не є коректним, оскільки прийняті рішення в 2015–2017 рр. не можуть виправити наслідок тих рішень, які приймалися в 1991-1995 рр., коли в силу цілого ряду пов'язаних з технологією виробництв, формування ринку праці, руйнування виробничої і соціальної інфраструктури в сільській місцевості з неминучістю призвели до тих негативних наслідків, які виправити будь-якими рішеннями через 15–20 років неможливо.

При цьому, продовольчий ринок, що функціонує під впливом двох сил: пропозиції продовольчих товарів і попиту на них, у всіх розвинених країнах світу за останні 50-70 років формувалася тільки в одному еволюційному соціально-економічному руслі. Його економічну основу і зараз складають епохальні інновації в рамках технологічних укладів і науково-технічних революцій. Це означає, що доступні за ціною з гарантованою якістю продовольчі товари в даний час і в історичному минулому функціонували тільки там, де реально працювали економічні моделі з еволюційним пріоритетом держави на науково-технічній прогрес. Технологічно відстала країна не в змозі виробити достатню кількість продовольства з гарантованою якістю, а населення бідної країни не в змозі купити імпортовану або вітчизняну продукцію в силу низького рівня доходів.

У поєднанні дані аксіом стосовно ситуації в Україні на початок 2017 р вказують на те, що не змінюючи курс з імпорту основної групи наукомісткої продукції на власне виробництво в кооперації з більш розвиненими країнами, виробничий сектор не в змозі забезпечити високоякісну продовольчу сировину за доступними цінами. При цьому населення нашої країни, яке не має робочих місць у високотехнологічних виробництвах, не може мати високий рівень доходів, щоб забезпечити в сімейному бюджеті витрати на продовольство на рівні країн ЄС: 16–24% замість нинішніх 65–70%.

В основі динаміки продовольчої сировини, що формує продовольчий ринок в будь-якій окремо взятій країні, лежить аграрний сектор. Він впливає постійно протягом всієї історії землеробства і тваринництва, впливу природно-кліматичних, абіогенних (через науково-технічний прогрес) і інших чинників. Всі вони є складовою частиною глобальних змін умов життя людства на землі.

Слід зазначити, що динаміка розвитку АПК України характеризується несталістю, яка стає реальною загрозою не тільки для продовольчої, але і для національної безпеки держави. За останні роки істотно погіршилася забезпеченість населення України продуктами харчування. За розрахунком спеціалістів, енергетична цінність добового раціону харчування на одного жителя у 2017 році склала 2500 ккал. проти 3597 ккал. у 1990 році. Статистичні дані свідчать, про те що населення нашої держави споживає основних продуктів лише в межах 50–65% фізіологічних норм харчування. І це, самперед, стосується м'яса і м'ясопродуктів, молока й молокопродуктів, плодів та ягід. Населення України споживає цих продуктів у 1,6–3 рази менше, ніж жителі розвинених країн.

Продовольчий ринок будь-якої окремо взятої країни є завершальним етапом (ланкою) всього макроекономіч-

ного ланцюжка розвитку АПК – переробки виробничої сировини – маркетингових послуг і реалізації. Тому продовольчий ринок на всіх етапах еволюційного розвитку світової економіки несе відбиток двох довгострокових багатofакторних процесів.

Перший з них відображає співвідношення інтенсивних і екстенсивних факторів економічного зростання. Причому це відноситься як до науково-технічного комплексу, так і до промислового, де формується сфера АПК.

Другий процес охоплює все те, що традиційно прийнято називати сільська поселенська інфраструктура, яка створила в кожній країні тільки їй властивий уклад життя населення: менталітет, трудову мотивацію, галузеву спеціалізацію, національні особливості переробки сировини в готову продукцію. Все це визначило стійку структуру споживання, яка відображає ринок у всіх його проявах.

Сільське господарство забезпечує зайнятість багатьох людей. Але воно однозначно має сезонний характер, що слід враховувати у разі розбудови національного продовольчого ринку. Так, зайнятість населення в аграрній сфері США складає 2 %, а в Україні – 16 %. Це є свідченням наявності величезних резервів вивільнення робочої сили, що водночас призведе до втрати робочих місць, збільшення кількості безробітних [11].

Існує гостра необхідність подальшого поглибленого дослідження теоретичних і практичних засад системи регулювання продовольчого ринку та сучасної інфраструктури просування сільськогосподарської продукції, механізму авансування обігу сільськогосподарської продукції, розвитку гуртових продовольчих ринків, бірж, лізингової діяльності, номенклатури засобів виробництва в умовах лізингу, форм державної підтримки лізингових операцій, процесів агропромислової інтеграції (фінансово – промислові групи, концерни, міжрегіональні спілки та асоціації товаровиробників, агрокомбінатів та інших формувань з виробництва, переробки, зберігання та збуту аграрної сировини та продовольства), організаційної структури галузей – сукупності організаційно-правових форм господарювання, їх співвідношення тощо.

В аграрній сфері України трансформуються форми власності, зокрема певна частина державних сільськогосподарських земель передається у колективну власність недержавним сільськогосподарським підприємствам, розподіляється на земельні частки (паї) між членами трудових колективів цих підприємств, завершилося паювання майна у колективних сільськогосподарських підприємствах, що стало важливою соціально-економічною передумовою формування приватної власності й відповідних їй економічних відносин [11].

Специфіка реформування продовольчого комплексу України зумовлюється загальноекономічними та біокліматичними умовами.

Біокліматичний потенціал виробництва продовольства в Україні є сприятливим, з огляду на достатню земельну та теплозабезпеченість. Більшість ґрунтів держави придатні щодо виробництва сільськогосподарської продукції. Рослинництво здатне забезпечити по-вноцінну кормову базу тваринництва, необхідну кількість зерна, плодовоовочевих, баштаних та продуктів інших сільськогосподарських культур. Природа України, територія і територіальне розміщення має велике значення у збереженні та відтворенні біокліматичної рівноваги та екологічної безпеки Європи. Адже, порушення природного середовища, пов'язані з природокористуванням, і перш за все, із збалансованістю освоєння природних ресурсів та станом природно-ресурсного потенціалу [9].

Найбільшими підприємствами на сільськогосподарського ринку України, є, агрохолдинги. Вплив цих підприємств важко недооцінити. Саме вони дають левову частку ВВП країни, створюють робочі місця, регулюють ціни на продукти харчування. Експорт України на 40% становить сільськогосподарська продукція, щоє результатами роботи агрохолдингів та інших фермерських господарств. Агрохолдинги України – вертикально інтегровані структури економічної системи.

Агрохолдинги України – не просто підприємства з земельним банком понад 100 тис. га. На сьогодні, помітно знижується накопичення земельних ресурсів великими агрокорпораціями. Все більше уваги приділяється веденню ефективного процесу вирощування сільськогосподарської продукції. Поліпшення та оптимізація виробництва, використання нових технологій, агрохімічних добавок робить вирощування і реалізацію зерна набагато більш ефективним, ніж просто збільшення кількості земельних ділянок.

Однак, величезні земельні території в наш час – не є гарантом високого і стабільного прибутку. Акцентувати увагу слід на модернізації виробництва, використанні

точних технологій при посіві і обробці, нових стійких до хвороб і погодних умов гібридів посівного матеріалу. Це дозволяє бути менш залежними від кліматичних факторів. Важливим аспектом також є модернізація виробничих потужностей і устаткування, які безпосередньо впливають на виробництво продукції, сушка, доробка і т.д. Це дозволяє значно підвищити ціну на готову продукцію. Таким чином, можна спостерігати таку тенденцію: агрохолдинги України все більше і більше уваги приділяють інвестиціям та нововведенням, з метою підвищення ефективності і прибутку.

В Україні продовжує зростати і кількість агрохолдингів і їх земельний банк. У 2017 році налічувалося 93 сільськогосподарських підприємства, які обробляють понад 10 тис. га. Загальний земельний банк в обробці агрохолдингами за 5 років збільшився з 5,6 млн га до 5,95 млн га в 2017 р. [5].

Збільшення сільськогосподарських угідь в користуванні цією категорією склав 6,3%. Лідерами по земельному банку залишаються «Кернел» – 580 тис. га, UkrLandFarming – 570 тис. Га, «Агропросперіс» (NCH) – 430 тис. га) (таблиця 1).

Таблиця 1

Найбільші агрохолдинги України

№ з/с	Агрохолдинг	Характеристика	Земельний банк, га ↑
1	Кернел	«Кернел» – агрокомпанія-лідер, що експортує зернові культури Чорноморського регіону. Характеристика «Кернел» – розвинена інфраструктура, численні активи, виробничі землі, ряд елеваторів і терміналів, відпрацьовані логістичні ланцюги. Підприємство володіє провідними ролями в поставці зерна.	580 000
2	УкрЛандФармінг	Група UkrLandFarming входить в топ-10 світових земельних операторів, включає 22 області, 3 кліматичні зони, що дозволяє ефективно управляти ризиками.	570 000
3	Агропросперіс (NCH)	«Агропросперіс» – найбільший виробник і експортер сільськогосподарських культур. «Агропросперіс» надає повний комплекс товарів та послуг з вирощування зерна експортної якості, фінансування та експертного супроводу його виробництва, зберігання та продажу врожаю на світові ринки.	430 000
4	Миронівський Хлібопродукт	Миронівський хлібопродукт – агропромисловий холдинг, що нараховує 20 організацій в семи українських областях. По мірі розведення птахів, МХП займається вирощуванням сільськогосподарських культур, і це один з найважливіших сегментів діяльності компанії.	370 000
5	Астарта Київ	АСТАРТА – вертикально-інтегрований агропромисловий холдинг, який з 1993 року працює в галузі цукрового та сільськогосподарського виробництва. Основна діяльність полягає у вирощуванні буряків, зернових та олійних культур, виробництва високоякісного цукру та супутніх продуктів (меяса та сухого гранульованого жом), а також молока та м'яса.	283 000
6	Мрія Агрохолдинг	Мрія Агрохолдинг – одна з найбільших агропромислових компаній України. Агрохолдинг обробляє землі Львова, Тернопільської, Хмельницької, Черновицької, Івано-Франківської та Рівненської областей.	180 000
7	Укрпромінвест-Агро	Укрпромінвест-Агро – одна з провідних вертикально-інтегрованих агропромислових компаній України. Земельний банк Укрпромінвест-Агро на сьогодні складає 122 тис. га, розташованих у Вінницькій, Житомирській, Черкаській, а також Полтавській, Дніпропетровській областях.	155 600
8	ІМК	ІМК – це інтегрована сільськогосподарська компанія в Україні. Напрями діяльності: виробництво сільськогосподарських культур (кукурудза, пшениця, соняшник, соя, картопля); виробництво молока. ІМК – одна з 10 найбільших аграрних компаній в Україні.	129 600
9	Агротон	Агротон спеціалізується на рослинництві, молочному тваринництві, виробництві хлібопродуктів, зберіганні зернових. Основним видом діяльності групи компаній «Агротон» є вирощування, перероблення, зберігання та продаж сільськогосподарських культур (соняшник і пшениця), а також тваринництво та виробництво продуктів харчування.	122 000
10	Агродженерейшн	Головним напрямом діяльності компанії є виробництво зернових та масличних культур. Землі компанії розташовані в п'яти регіонах України – Харківській, Львівській, Сумській, Житомирській та Тернопільській областях, які мають високоякісні ґрунти та сприятливі кліматичні умови для досягнення високої урожайності культурних культур.	120 000

Найбільша кількість агрохолдингів у 2017 році перебувало в Київській (32), Чернігівській (28) і Полтавській (26) областях [9].

Як бачимо головним чином найбільші холдинги спеціалізуються на рослинництві чому передують наступні фактори:

1. Котрокостроковий обрій планування інвестицій через політичну нестабільність.

2. Швидкий у порівнянні з животноводством період повернення інвестицій.

3. Сировинний характер продукції що реалізується.

Що стосується валового виробництва аграрних холдингів, за 2017 рік воно склало 55,9 млрд грн, або 22% від загального обсягу по країні. У 2016 році частка агрохолдингів в загальному виробництві с / г продукції була трохи вищою і становила 23%.

Таким чином, агрохолдинги України є чи не головними суб'єктами в економіці країни. Вони – «законодавці» цін на продукти харчування, одні з головних експортерів і «видобувачів» ВВП країни, творці тисяч робочих місць по всій Україні і новатори в області сільського господарства і веденні точного землеробства.

Що стосується найбільш аграрних областей України, то можна зазначити, що до ТОП-5 областей з найбільшою питомою вагою у валовій аграрній продукції входять Вінницька (8,4%), Полтавська (6,8), Київська (6,1), Харківська (6,1) і Дніпропетровська (6%) області.

У розрізі областей – основних постачальників продукції тваринництва ситуація дуже залежить від корпоративного сектору – розміщення великотоварного виробництва. Молочною продукцією забезпечують Вінницька, Полтавська, Житомирська, Хмельницька і Львівська області. Ще один важливий елемент сільського господарства, що стрімко набирає популярність, – виробництво органічної продукції. Через високу ціну (в середньому на 30% більше ніж неорганічні аналоги) виробники орієнтовані переважно на зовнішні ринки, однак пропозиція всередині країни поступово зростає. Найбільше площ під органікою – у Київській, Херсонській, Харківській областях [6]. Важливу роль у тваринництві відіграє концентрація виробництва. Однією з яких може бути кооперація. Частка кооперативів в ВВП України менше 1%, в той час як в розвинених країнах ЄС і США – ця частка коливається від 40 до 70%. У західній системі рішення про те, кого буде об'єднувати кооператив, чим займатися і з якою метою залишають за виробниками-засновниками кооперативу, прописуючи тільки ті рамки, за які не повинен виходити кооператив, і чим він не може займатися.

Що стосується функціонування ринку продукції з незбираного молока в Харкові виділені стійкі великі товаровиробники молока. Саме вони без посередників реалізують продукцію міському населенню. Процес формування і функціонування ринку продукції з незбираного молока в місті Харкові після завершення регулювання процесу створення господарюючих суб'єктів ринкового типу відображає економічну сутність ринку. При повному усуненні держави від регулювання процесу ціноутворення та контролю за цінами, ринок молока знаходиться в стадії становлення.

При розгляді поведінки товаровиробника під впливом попиту на його товарну продукцію в реальній практиці продовольчого ринку будь-якої окремої взятої країни, в тому числі України, завжди діють, як мінімум дві групи факторів.

В першу групу факторів включені:

- ступінь досконалості технології товаровиробника в порівнянні зі світовими і страновими лідерами; пере-

віряється якістю продукції і ціною в порівнянні з середньою усталеною в конкретному регіоні України в конкретний період;

- сезон року і температурний режим істотно впливають на мінливий попит, що відчуває ринок цільної молочної продукції, свіжого м'яса, свіжої риби, овочів, фруктів і інших видів сезонної продукції (морозива, охолоджувальних та спиртних напоїв).

До другої групи чинників, що впливають на поведінку товаровиробника віднесено:

- частку продукції на конкретному продовольчому ринку місцевих товаровиробників, яка в період екстремальних несприятливих дорожніх умов, спричинених погодними умовами, може істотно впливати на динаміку пропозиції;

- частку імпорту з розвинених країн світу завжди може мати приховану демпінгову політику, що передбачає участь місцевих органів виконавчої влади у створенні сприятливих умов для вітчизняних товаровиробників, продукція яких не містить консервантів.

У своїй сукупності вони істотно впливають на формування пропозиції молока на товарному ринку. Слід при цьому зазначити, що стабільність складу покупців конкретних продовольчих товарів в м. Харкові залежить від сезонного виїзду на канікули студентів, школярів, пенсіонерів. Крім того, виїзд дітей на оздоровлення за межі міста також впливає на сезонний попит на молоко. Ці категорії населення складають понад 450 тисяч, з яких близько 200 тисяч – студенти. При цьому традиційний погляд на продовольчу продукцію більшістю населення конкретного регіону з урахуванням історичних кулінарних уподобань, змінюється на користь прямих контактів (без супермаркетів) з власниками корів.

Без урахування хоча б цих основних факторів, що впливають на динаміку виробництва і споживання основних видів молочних продуктів, важко дати науково обгрунтовані рекомендації концептуального характеру.

На рівні господарюючих суб'єктів заснованим фактором, що визначає ціну реалізації молока, виступає вартість кормової одиниці з урахуванням протеїнової забезпеченості.

Іншим фактором, що істотно впливає на ціну реалізації через собівартість, виступає амортизація техніки, яка використовується в тваринництві.

Дослідження ринкових механізмів при повній відсутності державного контролю за ціноутворенням передбачає:

- фрагментованість ринку (агентів-покупців) за кількістю продукції, що закуповується з урахуванням того, що контингент є постійною тому місце проживання не змінюється;

- з'ясування методів опитування (що орієнтує їх на придбання не переробленої цільного молока, а не на придбання молочних продуктів, готових до вживання (твердого сиру, сиркової маси, кефіру і ін.) Молочнокислих продуктів, сметани, вершків, сироватки та ін.)

- встановлення тих молочних продуктів в супермаркетах, які покупці продовжують купувати при збереженні орієнтації на «молоко з коліс».

Слід зазначити, що відсутність будь-яких регуляторів з боку муніципальної, регіональної і республіканської влади, тобто співвідношення попиту і пропозиції на підставі вибору покупців формують за минулими сезонами року динаміку роздрібною ціни.

По-друге, склад споживачів при деяких територіальних відмінностях в межах мегаполісу впливає на розмір однієї покупки (від 0,5 л до 10 л).

Тобто, аналізований тип ринку, крім чисто ринкового процесу купівлі – продажу, реально виконує ряд соціально важливих функцій.

Ринок продукції з незбираного молока в умовах повного відключення всіх форм державного регулювання в нинішніх умовах в м.Харкові має ознаки стійкого функціонування протягом календарного року конкурентного середовища, де попит і пропозиція співвідносяться в чистому вигляді.

Сезонне коливання молочної продуктивності корів у великих тваринницьких господарствах (чисельність поголів'я понад 200 корів) досить гнучко реагує на сезонні періоди підйому і спаду добового виробництва товарного молока, частина якого відправляється в великі молокозаводи, а частина реалізується спецтранспортом (молочні цистерни 2т.) По точках вільної реалізації населенню згідно затвердженого графіка.

Функціонування ринку продукції з незбираного молока м.Харкова показує, що досягнутий рівень рентабельності при реалізації молока без посередників і без його переробки має перспективу розвитку, при цьому не вступаючи в конкуренцію з іншими групами молочної продукції в супермаркетах.

В умовах децентралізації управління, яке здійснюється в руслі євроінтеграції макроекономічних тенденцій підвищений інтерес представляє осмислення ситуації з диференціацією реалізаційних цін молока по регіонах. При загальному макроекономічному правовому полі в розрізі областей за перше півріччя 2017 року рівень середніх цін реалізації молока значно відрізняється (табл. 2).

Виконані розрахунки показують, що в регіонах з найбільш високими цінами реалізації молока в 2017 р спостерігався неоднакове зростання в порівнянні, як з 2010 р, так і з 2016 р В Дніпропетровській області за аналізований період за перше півріччя 2017 р до рівня 2010 м ціни зросли з 3195,6 до 7269,3. За цей період аналізований показник по Закарпатській області зріс на 172%, по Черкаській – 147%. Аналізуючи дані можна зазначити, що по-перше, регіони з високими показниками в 2010–2017 рр. повністю не збігаються, так Дніпропетровська, Закарпатська та Черкаська області за даними за 2017 р мали найвищі показники середніх цін реалізації молока. Але якби угруповання проводилась за результатами 2010 р, то найвищі були б в м. Києві та Херсонській області. Аналогічна ситуація простежується по регіонах з низькими показниками.

Близьким за рівнем реалізації цін на молоко до першої групи знаходиться Київська область з показником 7075,1 грн / т і Полтавська – 7072,8 грн / т. На рівні середніх показників по Україні знаходяться ціни в Кіровоградській області – 6864,5 грн / т, в Запорізькій – 6853,5 грн / т і в Житомирській – 6964,2 грн / т. До областей з низьким рівнем цін по Україні також відносяться Волинська (6678,1 грн / т) та Івана-Франківська (6683,7 грн / т).

Характер причинно-наслідкових зв'язків з часом і просторі, тобто за аналізований період в масштабі країни має більш широкий спектр чинників і умов, які виходять за рамки регіонального характеру. Це дає підставу стверджувати, що державне регулювання продовольчого ринку на макроекономічному рівні не може бути ефективним без одночасного позитивного зміни всієї системи ціноутворюючих факторів з самими господарюючими суб'єктами.

По регіонах із середніми і низькими показниками реалізаційних цін молока, динаміка приблизно аналогічна. Це показує значний спектр чинників і умов, саме на регіональному рівні можливості впливу на один з ключових показників продовольчого ринку – ціни на молоко.

Ринок, як відображення попиту і пропозиції на продовольство, вказує на більш широкий спектр причинно-наслідкових відносин в рамках державної системи формування продовольчого ринку окремо взятої країни. Як відомо, за період ринкової трансформації в Україні припинили існування крупно-товарні сільськогосподарські підприємства. Наслідком цього процесу стало загальне скорочення поголів'я великої рогатої худоби в тому числі корів, овець, свиней і птиці. Тобто рівні регіону були і розширюються широкі мотивації, як господарюючих суб'єктів (великих товаровиробників, агрофірм), так і особистих підсобних господарств. Це дозволяє в кожній області з різним ступенем ефективності використовувати пасовища, сінокоси, землі сільськогосподарського призначення, які з різних причин не засіваються. В одних і тих же макроекономічних умовах частка господарств з низькою чисельністю поголів'я корів неоднакова. Як відомо, рентабельність виробництв молока стійко підвищується після досягнення поголів'я корів не нижче 150–200 голів.

Формування конкурентного середовища на продовольчому ринку в кожному з регіонів України в даний час передбачає вирішення ряду базових організаційно-економічних питань:

- зняття гальмуючих чинників по використанню для потреб тваринництва пасовищ, сінокосів, для зміцнення кормової бази молочного і м'ясного скотарства;

Таблиця 2

Середні ціни реалізації 1 т. молока в Україні по областях за 2010, 2016 і січень-вересень 2017 г.

Області / Роки	2010	2016	2017	2017/2010*		2017/2016*	
				+/-	%	+/-	%
З високим показником							
Дніпропетровська	3195,6	5470,0	7269,3	4073,7	128	1799,3	33
Закарпатська	2751,0	5450,4	7472,6	4721,6	172	2022	37
Черкаська	2900,9	5591,6	7156,7	4255,8	147	1565,1	27
Із середнім показником							
Чернігівська	2823,4	5436,3	6981,5	4158,1	147	1545,2	28
Харківська	2979,8	5406,5	6943,8	3964	133	1537,3	28
Сумська	2894,3	5256,5	6928,4	4034,1	139	1671,9	32
З низьким показником							
Луганська	2723,9	4682,1	6184,2	3460,3	127	1502,1	32
Львівська	2722,4	5615,6	6587,8	3865,4	142	972,2	17
Одеська	2487,0	4852,0	6264,1	3777,1	152	1412,1	29

Джерело: складено автором за джерелом [3]

- багаторівневе економічне стимулювання, збільшення поголів'я корів, як в сільгоспідприємствах всіх типів, так і в особистих господарствах населення.

У якісно нових економічних умовах значне скорочення поголів'я всіх видів тварин не могло не призвести до багаторазового зростання цін на всі види м'ясомолочної продукції перш за все. Цей процес істотно посилювався появою посередників по всьому продовольчому ланцюгу: виробництво сировини – переробка – транспортування і зберігання – реалізація товару споживачеві. Цей новий ринкова ланцюг до завищення кожним учасником, об'єктивно деформує класичний конкурентний ринок. До реформ частка витрат на продовольство у населення України і в суміжних країнах становила 22-25%. Через 5-7 років реформ вона піднялася до 62-70%. При цьому в розвинених країнах Європейського союзу цей показник знаходився на рівні 16-22%.

В існуючих реаліях кооперативного законодавства України прибуток – це взагалі заборонена річ, і це, є однією з найменш логічних і незрозумілих речей. Крім того, в країнах, де кооперативи є найбільш розвиненими, вони націлені на створення додаткової вартості і прибутку, яка розподіляється між членами кооперативу.

Як показує практика, кооперативи, які створювалися донорами в Україні, існували лише доти, доки було фінансування від донорів. Після цього вони або взагалі закривалися, або продовжували існувати тільки на папері.

В Україні зараз майже немає експортно орієнтованих виробників молочних продуктів високої якості – це абсолютно вільна ніша. А у українських професійних виробників молока є якісна сировина і бажання заробити більше.

Звичайно, якщо хтось хоче створити некомерційний кооператив як певний соціальний проект, нове законодав-

ство це також дозволяє, тому що все визначається статутом. Але, на відміну від існуючого кооперативного законодавства, сільськогосподарські кооперативи не будуть змушені залишатись соціальними проектами.

В Україні створена дійсно унікальна система кооперації, яка не дозволяє кооперативу фермерів простих речей, таких, наприклад, як придбання продукції у власних членів для об'єднання партій продукції або її переробки. Тому неможлива конкуренція з холдингами на ринку зерна. Велика проблема для кооперативів в Україні – це рівень бізнес-культури та розуміння принципів корпоративного управління кооперативами [8].

Кооперативи відіграють важливу роль у допомозі фермерам у збільшенні частки доданої вартості у ланцюжку постачання продовольства у всіх державах-членах. Основні функції кооперативів – це те, що вони покращують можливості переговорів своїх членів та надають переваги членам від економії масштабу. Крім того, кооперативи зменшують ринкові ризики, транзакційні витрати, забезпечують доступ до ресурсів та посилюють конкурентні позиції через інновації продукту

Таким чином, кооперативи розширюють свою діяльність на нижчих етапах харчового ланцюга зміцнення їх клієнтської та споживчої орієнтації.

Оскільки більшість ланцюгів характеризуються дисбалансом у торгівлі між фермерами та їхньою продукцією і партнерами, що працюють нижче, кооперативи відіграють ключову роль у зміцненні торгових можливостей.

Дослідниками ЄС виявлено, що велика частка ринку для кооперативів в конкретному секторі та країні може збільшити рівень цін та зменшити волатильність цін, як це зараз відбувається у молочному секторі [7].

Таблиця 3

Розвиток ринку виробництва молока в Україні за 1990–2016 рр.

Показник	Рік							Темпи зростання, %	
	1990	2000	2005	2010	2014	2015	2016	2016 до 1990	2016 до 2010
Поголів'я корів, тис.гол	8378,00	4958,00	3635,00	2631,00	2263,00	2172,00	2134,00	у 3,9 рази	81,10
У т.ч., у сільськогосподарських підприємствах	6192,00	1887,00	904,00	626,00	570,00	504,00	486,00	у 12,7 рази	77,60
Господарства населення	2186,00	3107,00	2769,00	2042,00	1734,00	1668,00	1648,00	75,40	80,70
Середній річний уділ молока, кг	2863,00	2359,00	3487,00	4082,00	4508,00	4917,00	5219,00	182,30	127,80
Виробництво молока, тис.т.	24508,00	12658,00	13714,00	11249,00	11133,00	10615,00	10387,00	44,40	92,30
У т.ч., у сільськогосподарських підприємствах	18634,00	3669,00	2582,00	2217,00	2648,00	2669,00	2711,00	122,20	14,50
Господарства населення	5854,00	8989,00	11132,00	9032,00	8485,00	7946,00	7676,00	131,10	84,90
Ревлізовано СГП молока і молочних продуктів, тис.т.	18023,00	2684,00	2121,00	2004,00	2506,00	2330,00	2596,00	14,40	129,50
Надійшло молока переробним підприємствам, усього, тис. т.	17958,00	3335,00	5689,00	4793,00	4647,00	4551,00	4182,00	у 4,3 рази	87,20
У т.ч., від сільськогосподарських підприємств	17943,00	1790,00	1797,00	1890,00	2428,00	2198,00	2494,00	13,90	131,90
Населення	15,00	1515,00	3814,00	2544,00	1737,00	2353,00	1688,00	x	66,30
Споживання молока на 1 особу в рік, кг	373,00	199,00	226,00	220,00	223,00	210,00	210,00	99,48	93,41
Рівень рентабельності виробництва молока, %	32,20	-0,60	12,20	17,90	11,00	12,20	9,50	- 22,7 п	- 8,4 п
Рівень споживання молока і молокопродуктів на одну особу, %	98,2	52,40	59,50	57,90	58,70	55,30	55,30	42,90	0,30

Надій молока, експорт та імпорт, тис. т

Країна, рік	Надій			Імпорт			Експорт		
	2012-2014	2015	2016	2012-2014	2015	2016	2012-2014	2015	2016
Азія	294264	311400	321089	37891	39763	40875	6602	6370	6343
Африка	45834	46191	46162	9080	10377	10356	10090	1232	1195
Центральна Америка	16795	17168	17301	4812	5544	5584	663	730	751
Південна Америка	68901	70145	70356	3659	3703	3600	4559	4325	4345
Північна Америка	100365	103163	105031	2170	2672	2757	10307	9871	9833
Європа	214855	222325	224170	6845	5287	5423	23445	26671	27638
Світ	771262	802754	815965	65315	68407	69664	68476	72153	73211
Україна	11230	10600	12039	42,4	64,7	101	158	131	93

В даний час формування споживчої поведінки на продовольчому ринку відбувається за трьома рівнями факторів. На першому рівні виявляються психологічні чинники (сприйняття товарів і особисте ставлення до них, ставлення до рівня доходів), на другому рівні – соціальні чинники (соціальні уявлення про розподіл доходів, рівень доходів і їх стабільність), на третьому рівні в концентрованому вигляді проявляється сукупність всіх цих різномірних чинників, які прийнято визначати поняттями: спосіб життя, поведінка споживачів, співвідношення попиту і пропозиції.

При такому розумінні поведінки споживача на продовольчому ринку в даний час в Україні прийнято виділяти соціально-психологічні, психологічні, фізичні та економічні чинники.

Ринок, як відображення попиту і пропозиції на продовольство вказує на більш широкий спектр причинно-наслідкових відносин в рамках державної системи формування продовольчого ринку окремо взятої країни. На нашу думку, саме в такому контексті науково-технологічного прогресу, який продемонстрований у всіх розвинених країнах Європи і світу, стало можливим самозабезпечення основними видами продуктів при збереженні сільських територій в контексті національної ідентичності, де збереглися трудові і народні традиції, обряди, свята з їх архаїчним змістом, яке не могло залишитися в містах.

Саме з цієї причини державні структури всіх рівнів підтримують етнокультурні самобутні освіти в сільських територіях, хоча технологічні особливості XXI століття неухильно змінюють зміст і форми аграрної праці. Останні, як відомо, визначає як собівартість продовольчої сировини через впровадження нових засобів автоматизації та роботизації, так і вимоги до професійного рівня аграрних товаровиробників. Останній істотно залежить від некерованих погодно-кліматичних змін і тому вимагає державних гарантій свого безприбуткового рівня ведення виробництва.

Іншим фактором глобального характеру, що впливає на особливості ринкових форм розвитку продовольчого ринку, є муніципальні органи великих міст і, перш за все, мегаполісів. Розвиток ринку виробництва молока в Україні за 1990–2016 рр. зазначено у таблиці 3.

У 2016 році відбувається зростання світової продукції молочної продукції на 1,6 відсотка до 816 мільйонів тонн в 2016 році [10].

Надій збільшився в Європі, Азії та Америці, але існує застій в Африці. У Індії, урбанізація і підвищення доходів підсилюють попит, хоча і невеликі розміри і обмежена продуктивність стада є одним з актуальних викликів для галузі. Підвищення продуктивності також спостерігається в Пакистані, Туреччині та Китаї. У Китаї, де очікується відновлення виробництва після останнього маржинального зростання, більше уваги приділяється розвитку вели-

ких ферм та вдосконалення генетики, тоді як низькі ціни фермерських господарств привели деяких виробників меншого масштабу до виходу з промисловості.

У Японії та Республіці Корея низька прибутковість ймовірно, призведе до подальшого виходу з провідних країн виробництва молока. У Африці посушливі умови в багатьох країнах на північному сході і в південній частині континенту і, як наслідок, спричиняють скорочення виробництва молока. Проте, деяких районів Північної Африки, включаючи Єгипет і Туніс, не торкнулась засуха, тому відбудеться поліпшення стану тварин, і очікується збільшення виробництва молока.

У Південній Америці злиття стад через великі ферми та супроводжуваний процес генетичного відбору стали основою для розширення галузі. Крім того, прибутковість в ряді країн покращується, головним чином, через більш сприятливі коефіцієнти цін на корм / молоко. В результаті цього виробництва молока зросло у Бразилії, Еквадорі і Перу. Проте посуха в Колумбії, Венесуелі і Чилі, і затоплення в Аргентині призвело до зменшення виробництва молока в 2016 році. У Уругваї, де приблизно половина виготовленого молока експортується саме у формі молока та молочних продуктів, переважають низькі міжнародні ціни, що можуть негативно впливати на виробництво.

У Північній Америці виробництво в Сполучених Штатах складає зросло на 2% до 96,3 млн. тонн, завдяки доступними цінами на корма та сильним внутрішнім попитом. В Європі що виробництво молока зросло до 1,3 відсотка до 165,7 млн. Тонн. Проте низькі ціни на внутрішньому та міжнародному рівнях – послабив ефект скасування системи квотування молока в 2015 році. Проте в рамках ЄС є помітні відмінності між країнами, такі як збільшення кількості поголів'я корів на 10 відсотків в Ірландії та на 5 відсотків у Польщі та Естонії. На 2016 рік збільшення надою зосереджено в Ірландії, Нідерландах, Данії та Сполучених Штатах [10] (таблиця 4).

Очікується збільшення світового попиту, що може посилити торгівлю у молочних продуктах на 1,5% до 73,2 млн. тонн молока в 2018 році. Основні чинники очікуваного зростання торгівлі до 2018 року – це продовження розширення закупівель в Азії, у тому числі у В'єтнамі, Бангладеші, Шрі-Ланці та Республіці Корея, з обмеженим відновленням попиту на імпорт, який очікується в Китаї, а в інших регіонах – більші поставки до США та Алжиру.

Висновки. Важливими напрямками реформування агропромислового комплексу як сировинно-ресурсної бази продовольчого ринку, є формування багатуокладної економіки в аграрній сфері, харчовій та переробній промисловості, кооперація, інтеграція, демонополізація, удосконалення системи управління, створення ринкової інфраструктури тощо. Цього можливо досягти шляхом

стимулювання самозабезпечення країни і регіонів продуктами харчування, з метою забезпечення продовольчої безпеки; створення умов досягнення прибутковості підприємств харчової та переробної промисловості; забезпечення розширеного відтворення, зорієнтованого на підвищення життєвого рівня населення; створення умов перманентного використання досягнень науково-технічного прогресу та зростання конкурентоздатності виробництва; формування єдиного економічного простору держави та виходу її ринкових суб'єктів на ринки країн ближнього і дальнього зарубіжжя

Кооперативний рух перетворюється в потужний соціально-економічний механізм, який впливає на розвиток економіки різних країн. В даний час кооперативна форма в Україні не розвивається на достатньому рівні. Для України важливий досвід європейських країн в розвитку кооперації, так як подолати продовольчу кризу можливо за допомогою кооперативів.

І саме на основі аналізу діяльності зарубіжних кооперативів слід вибрати найбільш підходящі для наших умов важелі, інструменти, окремі стратегічні напрямки у процесі розвитку кооперативного руху. З огляду на невелику концентрацію земель у підприємствах саме кооперативний рух може стати новим витком розвитку, адже сучасні економічні тенденції ведуть пошук інноваційних, ефективних альтернативних бізнесів, включаючи формування кооперативів, які в порівнянні з окремими підприємствами більш конкурентоспроможні.

Акцентуючи увагу на все більшій обмеженні в унікальних бізнес-стратегіях, слід застосовувати інноваційні способи об'єднання ресурсів, зберігаючи незалежність. Кооперативи можуть більш ефективно отримувати доступ до ринків, поставок або послуг. Оскільки уряди в усьому світі скорочують послуги та скасовують ринки збуту, кооперативи розглядаються як корисна альтернатива наданню товарів та послуг.

Список використаних джерел:

1. Березін О. В. Проблеми формування продовольчого ринку України: [Монографія]. – К.: Вища школа, 2002. – 211 с.
2. Березін О.В. Альтернативні підходи до організації продовольчого ринку // Вісник Полтавського державного сільськогосподарського інституту. – 2000. – № 4. – С. 74-76.
3. Державний комітет статистики України: офіційний веб-сайт Електрон. аналог: URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
4. Дзюбенко Н.О. Соціально-економічне прогнозування розвитку продовольчого ринку в Україні [Текст] : автореф. дис. ... канд. екон. наук, спец. 08.00.03 / Н.О. Дзюбенко ; наук. кер. О.С. Сенишин; М-во освіти і науки України, Львівський нац. ун-т ім. Івана Франка. – Луцьк: [б. и.], 2014. – 20 с.
5. Топ-10 агрохолдингів України. Основные акценты в инфографике [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://agroportal.ua/publishing/infografika/top10-agroholdingov-ukrainy-aktsenty-2017-v-infografike/>.
6. Топ-5 найбільш аграрних областей України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://agroportal.ua/ua/news/ukraina/top5-naibolee-agrarnykh-oblastei-ukrainy/>.
7. Bijman Jos (2012) Support for Farmers' Cooperatives Final Report [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://ec.europa.eu/agriculture/sites/agriculture/files/external-studies/2012/support-farmers-coop/fulltext_en.pdf.
8. Chloupková J. (2017) European Cooperative Movement – Background and common denominators [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uwcc.wisc.edu/info/intl/chloupkova.pdf>.
9. LFM book-Агрохолдинги України 2017 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ucab.ua/ua/lfm_book.
10. Milk and milk products FAO food outlook [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.fao.org/fileadmin/templates/est/comm_markets_monitoring/Dairy/Documents/FO_Dairy_June_2016.pdf.
11. Wilkinson J. Agro-industry trends [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://gaif0>.
12. 8-blog.mediavince.com/content/agro-industry_trends_ppt.pdf.

Анотація. Поскольку важным фактором достижения высокого уровня социально-экономического развития государства является обеспечение адекватного механизма функционирования продовольственного рынка в работе рассмотрены особенности формирования продовольственного рынка Украины с учетом растущей роли факторов глобализации, состояние продовольственного рынка и определены пути его развития опираясь на опыт развитых стран.

Ключевые слова: продовольственный рынок, рынок производства молока, агропромышленный комплекс, кооперативы.

Summary. An important factor in achieving a high level of socio-economic development of the state is providing an adequate mechanism for functioning of the food market, the peculiarities of the formation of the food market of Ukraine are considered taking into account the growing role of globalization factors, the state of the food market and the ways of its development based on the experience of developed countries are noted.

Key words: food market, milk production market, agro-industrial complex, cooperatives.